

NAFAS A'ZOLARIGA TA'SIR ETUVCHI DORIVOR O'SIMLIKLAR

Erkinova Munavvara Mansur qizi

Chirchiq tibbiyot kolleji o'qituvchisi

Shamollashdan kelib chiqadigan xastaliklarga yuqori nafas yo'llarining yallig'lanishi (o'tkir va surunkali kataral) va viruslar paydo qiladigan gripp kiradi. Ushbu kasalliklar asosan havoning sovishi va sovuq tushishiga bog'liq bo'lgani uchun ular fasl kasalliklari yoki fasl shamollashi deb yuritiladi. Yuqori nafas yo'llari kasalliklari burun, tomoq, yutqin, halqum, traxeya va bronxlar shilliq qavatining yallig'lanishi kuzatiladi. Bular **rinit (tumov), laringit, faringit, traxeit va bronxitlar** deb yuritiladi. Ushbu kasalliklar yuqumli bo'lmasdan, past haroratning butun tanagayoki tananing ayrim qismiga mahalliy ta'siri natijasida kelib chiqadi. Bunda shilliq pardalarning qon tomirlari torayishi kuzatiladi. Natijada bemorda tez-tez aksirish, burundan suv oqishi, ovozning o'zgarishi, yo'tal va boshqa alomatlar vujudga keladi. Yuqori nafas yo'llarining shamollashi o'zining ko'rinishi, davom etishi va belgilariga ko'ra gripp kasalligini eslatadi. Lekin gripp o'zining kelib chiqishi, rivojlanishi, davom etishi va asoratlari bo'yicha farq qiladi. Chunki bu kasallikni viruslarning har xil turi paydo qiladi. Shuning uchun ham u yuqumli xastalik hisoblanib, kuz va qish faslida tarqaladi. Chunki gripp viruslari uchun past harorat yaxshi sharoit hisoblanadi. Davo sifatida asosan viruslar paydo qiladigan kasalliklarga ta'sir etadigan dori preparatlari (antibiotiklar), kasallik belgilarini kamaytiradigan turli-tuman (isitmani tushiradigan, yo'talga qarshi, balg'am ko'chiruvchi, og'riq qoldiruvchi, yallig'lanishga qarshi) dorilar ishlatiladi.

Grippga davo qilish maqsadida tavsiya etilishi mumkin bo'lgan bu dori preparatlari

yuqori nafas yo'llarning shamollashida ham tayinlanishi mumkin. Bunda asosiy maqsad kasallikning asorat qoldirishiga yo'l qo'ymaslik, uning oldini olishdir. Bu dori vositalari ichida o'simliklardan olingan va tayyorlangan dorilar ko'proq ahamiyatga molikdir. Chunki bularnig ta'siri yumshoq, kuchi esa uncha kuchli bo'lmasa-da, lekin ularda nojo'ya ta'sir kam bo'ladi. Ko'pchilik hollarda organism uchun zararsizdir. Shuni aytib o'tish kerakki, yuqorida keltirilgan shamollashga bog'liq kasalliklarga chalinmaslikning birdan bir yo'li - organizmni chiniqtirishdir. Gripp epidemiyasi vaqtida vrach maslahatlariga amal qilish va uni bajarish lozim. Shamollash kasalliklariga davo qilishda bir qancha shifobaxsh o'simliklardan foydalaniladi. Ularning umumiy soni 50 dan ham ortiq. Ba'zilar balg'am ko'chiruvchi, yo'talni qoldiruvchi va ko'krakni yumshatuvchi xossaga ega bo'lsa, boshqalari bakteriyalarga qarshi, burushtiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ular og'iz-tomoqni chayish uchun yoki terlatuvchi shifobaxsh vosita sifatida qo'llaniladi. Bu o'simliklarning kimyoviy tarkibi turlicha, shuning uchun ham ular organizmga har xil ta'sir ko'rsatishi mumkin. Lekin ularning hammasi ham shamollash kasalliklariga davo bo'ladi.

Nafas a'zolariga

ta'sir etadigan dorivor o'simliklar va ularning preparatlari

1. Andiz. Devyasil (Inula L.). Tibbiyot va xalq tabobatida andizning bir necha turidan foydalaniladi. Bulardan qora andiz devyasil visokiy (*Inula helenium L.*), sariq andiz- devyasil krupniy (*Inula grandis Schrenk.*), Britaniya andizi (chachalbosh) - devyasil britanskiy (*Inula britannica L.*) va boshqalarni aytib o'tish mumkin. Qora andiz bo'yi 150 sm achabo'lgan ko'p yillik o't o'simlikdir. U tog'li yerlarda, tog' etaklarida, tekisliklarda, cho'l va o'rmon - cho'l xududlaridagi o'tloqlarda, butalar orasida, tepaliklarning pastki qismida, suv bo'ylarida va boshqa nam yerlarda o'sadi. O'zbekistonda Toshkent, Samarqand, Jizzax, Andijon, Namangan, Farg'ona, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarining tog'li tumanlarida, tog' etaklaridan tog'larning o'rta qismigacha bo'lgan nam yerlarda, to'qayzorlarda, daryolar, vodiylarda va chakalakzorlarda o'sadi. Tibbiyotda andiz turlarini ildizpoya va ildizdan foydalaniladi. Andiz antiseptik, yallig'lanishga qarshi va organizmdan gijjalarni haydash xossasiga ega. Andiz qadimdan tabobatda ishlatilib kelingan dorivor vosita bo'lib, Ibn Sino uni o'z vaqtida turli kasalliklarda, jumladan ko'krakni tozalovchi va balg'am ko'chiruvchi vosita sifatida qo'llagan.

Xalq tabobatida hozir ham ildizpoya va ildizidan tayyorlangan qaynatma o'pka sili va nafas yo'llarining shamollash kasalliklarida balg'am ko'chiruvchi, isitmada haroratni pasaytiruvchi hamda siydik va gijja haydovchi dori sifatida ishlatiladi. Yaralar, jarohatlar, ekzema, qo'tir va terining boshqa kasalliklariga davo qilishda ularning ildizpoya va ildizidan tayyorlangan qaynatma shimdirilgan doka yaraga qo'yiladi. Sariq andiz farmastevtika institutining farmakognoziya kafedrasida prof. A.Yo.Yoqubov tomonidan o'rganilgan va amaliyotda tatbiq etilgan. Tibbiyotda andiz ildizpoyasi va ildiz qaynatmasi (10g-200 ml) nafas yo'llarining yallig'lanishi kasalliklarida balg'am ko'chiruvchi dori sifatida xamda me'da- ichak kasalliklariga davo qilish uchun qo'llaniladi. Qaynatma yo'talni qoldirish va balg'am ko'chiruvchi vosita sifatida kuniga 3-4 maxal ovqatdan 20 daqiqa oldin 1osh qoshiqdan iste'mol qilinadi.

2. Afsanak. Termopsis (Thermopsis R.Br.).

Afsanakning bir necha turlari ishlatiladi: nashtarsimon afsanak (*Thermopsis lanceolate R.Br.*). Ketma - ket gulli afsanak (*Thermopsis.alterniflora Rgl. et Schmalh*), Turkiston afsanagi (*Thermopsis turkestanica Gand.*). Nashtarsimon afsanak ko'p yillik, bo'yi 10-14 sm keladigan o't-o'simlik. Turkiston afsanagi bo'yi balanligi, sershoxligi bilan ajralib turadi. Nashtarsimon afsanak qozog'istonda, Ukrainada, Rossiyaning Evropa qismida va O'rta Osiyoda uchraydi. Turkiston afsanagi, ketma - ket gulli afsanak G'arbiy Tyanshan tog'larida, Toshkent viloyatining tog'li tumanlarida o'sadi va mahsulot tayyorlanadi. Afsanakning urug'I tarkibida 2 - 3% alkaloid (sitizin) va boshqa moddalar bor.

O'simlikning yer ustki qismida 0, 5 - 3, 6% alkaloidlar (termopsis, paxikarpin va b.) mavjud. Ushbu alkaloidlarning farmakologik xossasi balg'am ko'chiruvchi ta'sirdir, sitizin alkaloidi esa nafas markazini qo'zg'atuvchi ta'sirga ega. O'simlikdan tayyorlangan galen preparatlari (damlama va qaynatmalar) nafas markazini qo'zg'atadi, qusish markazini jonlantiradi.

Termopsis yaxshigina balg'am ko'chiradi. Chunki Bronx shilliq pardasidagi bezlarning ishini kuchaytirib balg'amni suyultiradi, kipriksimon epiteliy xarakterini tezlashtiradi va balg'am ajralib chiqishini yengilashtiradi. Shu sababli o'simlikning yer ustki qismidan tayyorlangan fitopreparatlar surunkali bronxidlarda keng miqyosda ishlatiladi. Farmastevtika institutining farmakognoziya kafedrasida S.V. Teslov tomonidan respublikamizda o'sadigan afsanakning uch turi o'rganilgan. Ularda ham yuqorida qayd etilgan alkaloid borligi aniqlangan. Bular ham nashtarsimon afsanak bilan bir qatorda balg'am ko'chiruvch dorivor o'simlik sifatida tavsiya etilgan. Afsanak turlaridan sof holdagi alkaloidlarni O'simlik moddalari kimyosi institutida akad. S.YU. YUnusov va Z. P.Pakudinlar ajratib olganlar.

Afsanak kukun, tabletkada (0, 01-0, 05), quruq ekstrakt va damlama (0,6 - 180 ml) holida tavsiya etiladi. Yo'talga qarshi tabletkada 0,0 termopsis o'ti va 0,25 natriy gidrokarbonat bor. Yo'talga qarshi quruq mikstura tarkibida 0,6 g termopsis quruq ekstrakti, 2g qizilmiya ildizi ekstrakti, 2 g gidrokarbonat natriy, benzoate natriy va ammoniy xlorid, 0,05 g arpabodiyon efir moyi bor.

3. Anissimon arpabodiyon. Anis obiknovenni (Anisum vulgare Gaerthn.).

Arpabodiyon - bir yillik, bo'yi 30 - 60 sm ga yetadigan o't o'simlik. Arpabodiyonning vatani Turkiya hisoblanadi. O'zbekistonning deyarli ko'pchilik tumanlarda ziravor o'simlik sifatida o'stiriladi. Dorivor mahsulot sifatida Voronej, Belgorod viloyatlari hamda Ukraina va Shimoliy Kavkazda ekiladi. Tibbiyotda arpabodiyonning mevasi va undan olinadigan efir moyidan dorivor vosita sifatida foydalaniladi. Ibn Sino arpabodiyon mevasini nafas olish qiyinlashganda uni yengillashtirish uchun, jigar (o't haydovchi vosita sifatida) va buyrak (siydik haydovchi vosita sifatida) kasalliklarni davolashda hamda terlatuvchi dori sifatida qo'llagan. Xalq tabobatida arpabodiyon mevasining damlamasi terlatuvchi, chanqoqni bosuvchi, siydik va o't xaydovchi, ishtaha ochuvchi vosita sifatida hamda ayrim me'da-ichak kasalliklariga davo qilish uchun qo'llaniladi. Ilmiy tibbiyotda arpabodiyon mevasi va undan olingan efir moyining dorivor preparatlari bronxit kasalligida balg'am ko'chiruvchi hamda ichak faoliyatini yaxshilovchi, yel haydovchi (qorin dam bo'lganida) dori sifatida qo'llaniladi. Arpabodiyon efir moyi kukrak shamollab og'riganida va balg'am ko'chiruvchi vosita sifatida ishlatiladigan ko'krak eleksiri, novshadil - arpabodien tomchisi tarkibiga kiradi. Mevasi ich yumshatuvchi (surgi), balg'am ko'chiruvchi, ko'krak og'rig'ida ishlatiladigan yig'ma - choylar tarkibiga kiradi.

4. Gulxayri. Altey (*Althaea*).

Tibbiyotda gulxayrining 2 turi: dorivor gulxayri –altey lekarstvenniy (*Althaea officinalis* L.) va arman gulxayrisi – altey armyanskiy (*Althaea armeniaca* Ten.) dorivor vosita sifatida ishlatiladi. Dorivor gulxayri – bo'yi 1, 5 m gacha bo'ladigan ko'p yillik o't o'simlik. Gulxayrining bir qancha turi bo'lib, ular o'tloqlarda to'qayzorlarda, soylarda, botqoqliklarda, begona o't sifatida ekinlar orasida, bog'larda hamda tog'larning o'rta qismigacha bo'lgan yon bag'irlarida va boshqa nam yerlarda o'sadi. O'zbekistonning deyarli hamma viloyatlari to'qayzorlarida, tog'li tumanlarining nam yerlarida gulxayri turlarini uchratish mumkin. Tibbiyotda gulxayrining har ikkala turi ildizidan va bargidan bir xilda foydalaniladi. Tarkibida 11% shilliq moddalar, 37% kraxmal va boshqa moddalar bor. Gulxayri qadim zamonlardan beri xalq tabobatida turli kasalliklarni davolashda ishlatilib kelingan dorivor o'simliklardan. Ibn Sino uning ildizidan, bargidan va urug'idan tayyorlangan damlama bilan yo'tal, qon tupurish, zotiljam va buyrak kasalliklarini davolagan hamda balg'am ko'chiruvchi va shishlarni qaytaruvchi vosita sifatida ishlatgan. Hozirgi vaqtda ham gulxayri ildizidan tayyorlangan damlama xalq tabobatida yo'tal, ko'k yo'tal, o'pka shamollashi, nafas qisishi, tomoq yallig'lanishi, ko'krak og'rishi xastaliklarida yumshatuvchi, og'riq qoldiruvchi sifatida qo'llaniladi. Tibbiyotda gulxayri ildizining dorivor preparatlari (damlama, quruq ekstrakt, sharbat) nafas yo'llari kasalliklarida (ayniqsa bolalarning nafas yo'llari yallig'lanishiga qarshi) va yallig'lanishda balg'am ko'chiruvchi hamda me'da-ichak kasalliklarida (ich ketganda) o'rab oluvchi vosita sifatida ishlatiladi. Gulxayraning mayda kesilgan ildizi nafas yo'llari, ko'krak kasalliklarida qo'llaniladigan balg'am ko'chiruvchi turli yig'ma-choylar tarkibiga kiradi.

5. Dalachoy. Zveroboy (*Hypericum perforatum* L.).

Tibbiyotda dalachoyning 3 turidan foydalaniladi. Teshik dalachoy (*Hypericum perforatum* L.), dag'al dalachoy (*Hypericum scavrum* L.) va dog'li dalachoy (*Hypericum maculatum* Grantz.) Teshik dalachoy (*Hypericum perforatum* L.) - bo'yi 100 sm gacha (ko'pincha 30-35 sm) bo'lgan ko'p yillik o't o'simlik. Dalachoy keng tarqalgan o'simliklardan bo'lib, u yo'l yoqalarida, ariq bo'ylarida, o'tloqlarda, o'rmonlarda, o'rmon chetlarida, bo'talar orasida, bedazorlarda, bog'larda, sug'oriladigan va boshqa nam yerlarda, tog'larning etaklaridan to o'rta qismigacha bo'lgan mayda tosh-tuproqli joylarda o'sadi. O'zbekistonning hamma viloyatlarida uchraydi.

Tarkibida oshlovchi moddalar, antrasten unumlari, flavonoidlar va boshqa moddalar bor. Ibn Sino dalachoyini og'riq qoldiruvchi, siydik haydovchi vosita sifatida va turli yaralarni davolash uchun ishlatgan. Xalq tabobatida dalachoy yer ustki qismidan tayyorlangan damlama asosan me'da-ichak kasalliklari (ich ketish) ni

davolash va qon oqishni to'xtatish uchun qo'llaniladi. Ilmiy tibbiyotda dalachoy yer ustki qismining dorivor preparatlari (damlama, suyuq ekstrakt) og'iz bo'shlig'ining yallig'lanish kasalliklarida (gingivit, stomatit) va tomoq yallig'lanishida og'iz va tomoqni chayish hamda me'da-ichak kasalliklarida (kolit, ichburug') ichish uchun ishlatiladi. Kuygan joyni va yaralarni davolash uchun dalachoy yer ustki qismidan tayyorlangan novoimanin preparati qo'llaniladi. Bu preparat eritmasi og'iz va tomoqni chayish uchun xam ishlatiladi. Dalachoy yer ustki qismi og'iz va tomoqni chayish, me'da-ichak va boshqa kasalliklarni davolash uchun ishlatiladigan turli yig'ma-choylar tarkibiga kiradi. Xalq tabobatida yuqorida ko'rsatilgan kasalliklarga davo qilish uchun dalachoyning yana ikki turi: dag'al dalachoy va cho'ziqbarg dalachoy yer ustki qismlaridan tayyorlangan damlamalar ham ishlatiladi. Bu turlarining ta'siri teshik dalachoy bilan bir xil. Dag'al dalachoy yer ustki qismini tibbiyotda teshik dalachoy o'rnida ishlatishga O'zbekiston Farmakologik qo'mitasi ruxsat etgan.